

پرده‌برداری از «برده» اثر سلطان‌القزائی سلطان نسخه‌شناس قرن

به مناسبت بیست و ششمین سالگرد فقدان علامه جعفر سلطان‌القزائی بزرگ‌ترین نسخه‌شناس قرن از نسخه خطی منحصر به فرد قصیده برده از مجموعه کتب خطی شان پرده‌برداری شد.

به مناسبت بیست و ششمین سالگرد فقدان علامه جعفر سلطان‌القزائی بزرگ‌ترین نسخه‌شناس قرن از نسخه خطی منحصر به فرد قصیده برده از مجموعه کتب خطی شان پرده‌برداری شد.

به گزارش خبرگزاری فارس از تبریز، 27 دی ماه یادآور خاموشی شمع حیات بزرگ‌ترین نسخه‌شناس قرن علامه جعفر سلطان‌القزائی است. آن که سنوات عمر خود را صرف خدمت به علم، هنر، تاریخ، فرهنگ و ادب این آب و خاک کرد.

یکصد و هفتاد و نه عنوان نسخه خطی منحصر به فرد و نفیس خویش را به کتابخانه مجلس اهدا کرد؛ که هر یک در نوع خود بی‌مانند و بی‌نظیرند. تنها توصیف یاد شده در مورد نسخه خطی قصیده برده، خود نمایانگر غنای معنوی کتابخانه اوست.

27 دی 67 شمع حیات او در کتابخانه شخصی خانه‌اش، در جوار کتبی که عمری با او انیس بودند به تاریکی گرائید. خانه‌ای که پدر، جد و برادران عالم، فقیه و فاضلش در آن پا به عرصه وجود نهاده و در آن نشو و نما یافته‌اند؛ به خانه «سلطان‌القزایی» شهرت یافته و تاریخ علم، فرهنگ، فقه و ادب 200 ساله تبریز را در سینه خود دارد.

این خانه با وجود آن که به همت والای اداره میراث فرهنگی آذربایجان شرقی در خرداد 1386 به شماره 19204 در فهرست آثار ملی کشور ثبت شده و در اسفند ماه 1387 به تملک آن اداره در آمده است؛ اما امروز با گذشت بیست و شش سال از وفات علامه جعفر سلطان‌القزایی هنوز متعلقات آن تملک نشده و تعمیراتش نیز پایان نیافته است.

امید است با آزادسازی محوطه و متعلقات یاد شده و با اتمام تعمیرات به شکل آبرومند، خانه سلطان‌القزایی به عنوان تاریخ مکتوم 200 ساله تبریز در به روی ارباب علم و فرهنگ و ادب بگشاید.

علامه جعفر سلطان‌القزایی در این خانه، در حدود سال 1322 قمری در خانواده علم، فقه و ادب تولد یافت. وی قرآن، مقدمات و قرائت بعضی متون فارسی و عربی را نزد پدر و برادر بزرگ‌تر خود، آیت‌الله العظمی حاج میرزا جواد آقا آموخت و از تدریس استادان مکاتب و مدرسان مدارس داخلی و خارجی بهره گرفت.

جد ایشان، شیخ عبدالرحیم بن شیخ ابی القاسم تبریزی ملقب به سلطان القرا به سال 1255 هجری قمری در تبریز متولد شد. وی از مشاهیر دوران و اعظم علمای زمان خود بود.

این عالم بزرگ که بخش عمده زندگانی و عمر پرثمر خود را در خانه یاد شده سپری کرد، درحوزه علمیه تبریز تدریس علم تجوید و قرائت قرآن و صرف و نحو عربی را عهده دار بوده، در علم قرائت نظرسائب داشت از این رو به سلطان‌القرا ملقب گشته و این لقب در اولاد و احفاد او باقی و ساری شد.

ایشان زمانی در نجف اشرف و شامات و مصر در محضر علمای شیعه بودند و زمانی دیگر در داغستان در جوار شیخ شامل داغستانی برای شرکت در مجاهدت‌های ایشان حاضر شدند و فتوای جهاد علیه روسیه تزاری را صادر کردند.

شیخ عبدالرحیم مرد علم، عمل، مبارزه و جهاد بود. وی در 19 رمضان سال 1336 چشم از جهان فروبست و در صفةالصفاء در کوه سرخاب تبریز که در زمان قدیم مصلائی آن شهر بوده مدفون شد.

از وی آثار مکتوب ذی قیمتی باقی مانده است که الدرالمنثور، حاشیه بر مقدمه منظومه جزری و رساله‌های دیگر در تجوید را می‌توان نام برد.

بعد از ایشان این خانه مسکن شیخ ابوالقاسم سلطان القرائی گشت. شیخ ابوالقاسم از اکابر علمای آذربایجان بود و بعد از وفات پدر، مرجع علم تجوید و قرائت قرآن و صرف و نحو عربی و مورد احترام عموم طبقات تبریز بود.

از جمله آثار وی، تصحیح کلام‌الله مجید است که به سال 1336 هجری قمری در تبریز چاپ شده است. وی در دوم صفر 1368 وفات یافت و در گورستان محله شتریان تبریز مدفون شد.

علامه جعفر سلطان‌القرایی عالم عامل، محقق و هنرمندی ذوالفنون بود. در علم تاریخ، رجال و انساب استاد مسلم، در کتاب شناسی، خط شناسی و سبک شناسی بی‌بدیل، خوشنویسی هنرمند، نقاشی چیره دست و توانا بودند.

برای تصحیح چنین کتابی استاد سلطان‌القرایی 10 سال از ابتدای صبح تا انتهای شب به طور طاقت‌فرسا زحمت کشیده و عمر صرف کرده است و بالاخره نتیجه مطلوب حاصل گشت.

علاوه بر کتاب مذکور، بیش از صدها مقاله تحقیقی در مجلات علمی و ادبی از جمله مجلات یغما، مهر، یادگار و ... از ایشان چاپ شده است و کتاب «المحافل» از آثار دیگر استاد است. مشتاقان در آرزوی طبع و نشر کتاب «المحافل» و چاپ مجدد روضات‌الجنان هستند.

وی آزاد زیست چرا که مرد آزاده‌ای بود و به هنر آزاد اندیشی آراسته و جهانی بود بنشسته در گوشه‌ای، اعتنا به تقبیح و تحسین دیگران نکرد. محفلش گرم و مجلسش فیض بخش علامه دهخدا، دکتر معین، حاج آقا بزرگ تهرانی و علامه قزوینی و دیگر صاحب نظران بود.

فهرست کتب بی‌بدیل و نفیس اهدائی ایشان در مجلدات مختلف بر حسب موضوع آنها، از سوی انتشارات کتابخانه مجلس طبع رسیده و منتشر شده است. لیکن بنا به دستور ریاست محترم کتابخانه مجلس، تهیه فهرستی از کتب خطی اهدائیشان در یک مجلد در حال تدوین و انتشار است.

استاد علامه جعفر سلطان‌القرایی به شامگاه روز سه‌شنبه 27 دی ماه 1367 برابر با 9 جمادی‌الثانی سال 1409 چشم از جهان فرو بست و وادی رحمت تبریز پیکر نسخه‌شناسی بی‌بدیل، محقق و علامه‌ای بزرگ را در دل خود جای داد. یادش گرامی باد.

به مناسبت میلاد نبی اکرم(ص) و بیست و ششمین سالگرد درگذشت علامه جعفر سلطان‌القرائی از نسخه خطی منحصر به فرد «قصیده برده» از مجموعه کتب خطی شان پرده‌برداری شد. خالق قصیده برده ابوعبدالله شرف‌الدین محمد بوصیری در سال 608 هجری در بوسیر در مصر میانه تولد یافت. پدرش از صنهاجه و مادرش از دلاص بود وی در قاهره مکتب قرآن، صرف و نحو عربی و فنون بلاغت را آموخت. فردی کثیرالاولاد بود و زندگی سختی داشت چنانکه خود گوید: «الیک نشکو حالنا اتنا، عائلة فی غایه الکثرة» از کودکی برای کسب روزی کار می‌کرد. نخست سنگ قبر مردگان می‌نوشت و به تعلیم قرآن مشغول بود. سپس خود را به امرا نزدیک کرد و کاتب و مباشر آنان شد. در پنجاه سالگی مکتب خانه‌ای برای تعلیم قرآن در قاهره تأسیس کرد تا اینکه محدث و خطاط ماهری شد.

خلاقیت شعر بوصیری را به دو گونه تقسیم کرده‌اند: گونه نخست اشعار اجتماعی که مشتمل بر مدیحه‌ها، هجویه‌ها، انتقادات اجتماعی و شکایت از زمانه است. گونه دوم قصائد در مدح و نعت و ستایش رسول اکرم است که به آنها مدائح التبویّه گفته می‌شود. می‌توان ادعا کرد که یکی از شعرای عرب که بیشترین اشعار را در مدح نبی اکرم دارد، شرف‌الدین محمد بوصیری است. او در واقعه کربلای حسینی نیز اشعار جانشوزی دارد. بوصیری در سال 694 یا 695 هجری وفات یافته است.

قصیده برده مشهورترین قصیده در جهان اسلام و در مدح حضرت رسول است. لغت «برده» در معنای بافته‌ای است که به صورت بالاپوش بلند، ردا یا عبا، مردان بر دوش خود می‌انداختند و وجه تسمیه آن به اینگونه است که کعب ابن‌زهیر شاعر عصر پیامبر، در اظهار پیشیمانی از اعمال زشت خود، مدیحه‌ای در مورد آن حضرت سرود و تقدیم داشت. در مقابل حضرت رسول برده یا عبا خود را بر دوش او انداخت.

شش قرن پس از رحلت آن حضرت، بوصیری قصیده‌ای در مدح حضرت رسول خاتم سرود و نام آن را «الکواکب الدریه فی مدح خیر البریه» نام نهاد و شب هنگام حضرت را در خواب دید که برده‌ای بر دوش او می‌اندازد از این رو، این قصیده را «برده» نامید و بعدها نیز به این اسم معروف شد.

قصیده معروف «برده» در مدح و نعت نبی اکرم به غایت نیکو سروده شده و سرآمد قصاید نعتیه است. این قصیده مشحون از صنایع و سازه‌های بدیعی ادبی است. آفرینش قصیده برده در نعت نبی اکرم با قافیه میم مکسور، موجب بروز حرکتی عظیم در شعر عرب شد. بدین نحو که گونه‌ای از شعر فاخر به نام «بدیعیات» به وجود آمد که در مدح پیامبر با قافیه یاد شده سروده می‌شد و بیشترین صنایع لفظی و زیباترین آرایه‌های ادبی از جمله تشبیه، مجاز، ترصیع، تصریع، براءت استهلال، جناس، سجع، لف و نشر، طباق، توریه، تکریر، حسن مقطع را شامل می‌شد. به زبان‌های ممالک اسلامی حدود 100 شرح و تخریس از قصیده برده نگاشته شده است.

نسخه خطی پرده‌برداری شده از قصیده برده که متعلق به مجموعه علامه شهیر جعفر سلطان القرائی است؛ از نفایس گنجینه نسخ خطی کتابخانه اوست. نسخه در قطع 33.4x22.5 سانتی‌متر، در هشت ورق شامل 15 صفحه، با جلدی زیبا و هنرمندانه پردازش شده است. مرقع دارای سرلوحی ظریف و لطیف و تذهیبات بسیار زیبا و استادانه است. نسخه با کتابت نسخ عالی و نستعلیق کتابت خوش و رقاع ممتاز به قلم عبدالله الهروی «طباخ» تحریر یافته است و چنین رقم دارد:

قد اتفق اتمام هذه القصيدة المباركة الميمونة التي قالها
في مدح النبي الامي المعزي المكي المدني القرشي الابطحي
عليه من الصلوات افضلها و من التحيات اكملها على يد العبد الضعيف
المحتاج الى الله الغني بالله الهروي تاب الله تعالى عنه في يوم
الجمعة الثالث من رمضان المبارك عمّت ميامن برکته
في سنة ثلاث و ثلثين و ثمانمائة — سنة 833

در مرقع مذهب یاد شده، نخست بیت عربی قصیده برده با کتابت نسخ عالی آورده می‌شود؛ سپس ترجمه منظوم آن در یک بیت فارسی با کتابت نستعلیق خوش تحریر می‌گردد. فواصل ابیات و نوشته‌ها با تذهیبات زیبا آراسته شده‌اند.

نگارنده: محمد امین سلطان‌القرائی